

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. Г.С.СКОВОРОДИ

На правах рукопису

Вівська Муза Георгіївна

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЛЕУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ
ДО ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ З УЧНЯМИ

ІЗ.00.01 - теорія та історія педагогіки

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата педагогічних наук

Харків - 1994 р.

Дисертація в рукописі

Робота виконана на кафедрі педагогіки Криворізького педагогічного інституту

Науковий керівник: доктор педагогічних наук,
професор Кондрашова Л.В.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук,
член-кореспондент АПН України,
професор Лозова В.І.

член-кореспондент АПН України,
кандидат педагогічних наук,
професор Євтух М.Б.

Провідна установа: Херсонський державний педагогічний інститут

Захист відбудеться "27" червня 1994 р. о 10⁰⁰ год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К.113.24.02 по при-
судженню наукового ступеня кандидата педагогічних наук у
Харківському державному педагогічному університеті ім.Г.С.Ско-
вороди за адресою: 310168, м.Харків, вул.Ближєна, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківсько-
го державного педагогічного університету ім.Г.С.Сковороди.

Автографат розісланий "26" травня 1994 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

С.Т.Золотухіна
С.Т.Золотухіна

AB - 30.350
I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Перебудовні процеси на Україні в усіх сферах суспільства зумовили посилення тенденцій демократизації і гуманізації навчально-виховного процесу в усіх типах навчальних закладів. Завдання будь-якого типу школи полягає в тому, щоб, організуючи педагогічний процес, максимально затребувати інтелектуальні, моральні і духовні сили тих, хто навчається, пробудити в них ініціативу, самостійність, творчість. Випіщення цього завдання можливе лише в тому випадку, якщо замінити авторитарну систему навчання, що склалася, побудовану на принципах педагогічного впливу, новою, заснованою на принципах педагогічної взаємодії, співробітництва і співтворчості учителя і учнів.

Вивчення і аналіз шкільної практики свідчить про присутність стійкої суперечності між завданнями, що ускладнюються, зорієнтованими на повну реалізацію творчих сил учнів і старими формами та методами їх випіщення, тенденцією до забезпечення свободи особистості, її самостійності, ініціативності, творчості і переважанням в технології навчання педагогічного впливу, диктату, формалізму вчителя. Зібрані факти говорять про те, що в навчальному процесі головною діючою особою виступає вчитель, учень же, як правило, простий виконавець його волі, позбавлений права самостійно діяти, виявляти ініціативу, мати свою думку, пропонувати оригінальні рішення навчальних завдань. В навчальному процесі школяр виступає об'єктом педагогічного впливу, що негативно позначається на його активності в пізнавальній діяльності. Пасивна позиція учня на уроці - одна з причин зниження інтересу до навчання, якості знань. Знання школярів не відповідають їх здібностям і можливостям. Причини низької результативності навчального процесу необхідно шукати у формалізмі, ігноруванні потреб учнів в активній цікавій діяльності на уроці, утисках самостійності та ініціативи учнів авторитарним стилем діяльності вчителя в навчальному процесі. Все це є наслідком низького рівня готовності випускників педвузу творчо вирішувати поставлені перед ними професійні завдання. Вчорашній студент, розпочинаючи самостійну педагогічну діяльність, стикається з масою труднощів в організації колективної, групової та індивідуальної роботи учнів, постановці

яскравих, захоплюючих цілей пізнавальної діяльності, створення емоційно-психологічного комфорту для кожного учасника педагогічного процесу, установлення правильних взаємовідносин із своїми вихованцями. Як показали зібрані нами факти 63% опитаних учителів не відчувають задоволення від взаємовідносин з учнями на уроці; 43,8% вважають, що винні в цьому учні, які не оволоділи елементарними нормами поведінки; 54,3% мають труднощі при виборі правильного тону спілкування зі школярами на уроці і поза ним; 35,6% учителів не змогли гідно вийти із конфліктної ситуації, що виникла на уроці; 42,7% відчувають значні труднощі в активізації пізнавальної діяльності учнів на уроці; 27,9% утруднюються розподілити завдання відповідно до вимог і здібностей учнів. На третині із 150 відвіданих уроків переважали, в основному, вербальні методи навчання. При цьому 33,7% учителів відзначили, що використання активних методів на уроці викликає у них великі труднощі, їм легше самим пояснити, розповісти, ніж підключити до активної роботи на уроці учнів.

Ліквідація цих утруднень у роботі вчителя-практика має на увазі подальше підвищення рівня професіоналізму випускників педагогічних інститутів.

Вивчення наукової літератури дозволяє стверджувати, що проблема вдосконалення якості підготовки педагогічних кадрів не є новою. Пошук шляхів її вирішення знаходиться у центрі уваги багатьох дослідників. Певний інтерес мають роботи Ф.М.Гоноболіна, В.І.Лозової, Н.В.Кузьминої, Т.М.Мальковської, М.Д.Никандрова, З.І.Равкіна, О.І.Щербакова та ін., які виявляють закономірності формування пізнавальної активності, самостійності, творчої професійно-педагогічної діяльності; О.Абдуліної, Д.К.Бабанського, Д.М.Гришина, В.І.Журавльова, С.Т.Золотухіної, Л.С.Нечепоренко, І.Т.Огородникова, що розкривають шляхи вдосконалення загальнопедагогічної підготовки студентів в умовах педвузу; Л.Г.Ахтанісової, М.І.Дяченко, Л.О.Кандилович, Л.В.Кондашової, О.Г.Мороза, В.О.Сластьоніна, в яких подано теоретичні обґрунтування різних сторін готовності до праці учителя-професіонала. Для вирішення завдань, поставлених нами, велике значення мають дослідження, які вивчають можливості професій-

ного спрямування спілкування і активної діяльності у професійному становленні майбутніх педагогів/ О.О.Бодальов, Л.П.Бу йова, Б.Ф.Ломов, Б.Д.Паригін, О.О.Леонтєв, В.О.Кан-Калик, А.В.Мудрик та ін./ . Розробкою дослідження проблеми взаємодії учителя і учнів у навчальному процесі займалися і зарубіжні вчені: У.Джеймс, Дж.Каунтс, В.Калпатри, Дж.Мід, Р.Стренг, Л.Терман, Л.Холлінгвес, Ф.Уілсон, П.Уітті та ін. .

Аналіз наукової літератури дозволяє говорити про те, що в дослідженнях останніх років значно зростає цікавість до різноманітних аспектів професійної готовності студентів педвузу. Однак, проблема готовності майбутніх педагогів до педагогічної взаємодії не отримала достатньо глибокого теоретичного обґрунтування дотепер. У проведених дослідженнях не виявлені суттєві ознаки педагогічної взаємодії в системі відношень "учитель-учень", не розкрита специфіка навчання, заснованого на принципах співпраці і співтворчості. Педагогічна проблема полягає в тому, що потенційні можливості особистості школяра не реалізуються повністю в практиці, яка склалася в традиційному шкільному навчанні. Традиційна технологія навчання не дозволяє вчителю реалізувати потреби школярів у самостійності, у колективних діях і рішеннях. Випуск педвузу не готовий до педагогічної взаємодії з учнями в навчально-виховному процесі. Сказане дає підстави говорити про те, що пошук відповідей на питання яким є зміст, структура, основні показники готовності майбутніх учителів до педагогічної взаємодії зі школярами; оптимальні умови, які забезпечують її формування у процесі педагогічної підготовки студентів педвузу; зміст, форми і методи вузівської роботи, що забезпечують готовність майбутніх педагогів будувати навчання за принципами педагогічної взаємодії, співпраці і співтворчості, є актуальним для шкільної практики і має теоретичне та практичне значення. Це і зумовило тему нашого дослідження.

Об'єкт дослідження – процес педагогічної підготовки студентів у педвузі.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування готовності студентів до педагогічної взаємодії з учнями в навчально-виховній роботі.

Мета дослідження: виявити, теоретично обґрунтувати і ек-

периментально перевірити педагогічні умови формування готовності майбутніх педагогів до педагогічної взаємодії з учнями, і шляхом запровадження одержаних результатів у вузівську практику вдосконалювати якість підготовки вчительських кадрів.

Враховуючи те, що виконання соціальних функцій учителя неможливе без серйозної роботи по вдосконаленню рівня його професіоналізму, в основу дослідження було покладено припущення про те, що успішне формування готовності студентів до педагогічної взаємодії з учнями буде протікати успішно, якщо майбутніх педагогів озброїти знанням теоретичних основ навчання, побудованого за принципами педагогічної взаємодії; заняття будувати за принципами рольової перспективи і моделювання ситуацій, які сприяють отриманню студентами досвіду співробітництва і співтворчості в навчальному процесі; використанням психологічного, рольового і комунікативного тренінгу, ділових ігор, педагогічних і психологічних замальовок, які забезпечують вироблення і закріплення умінь і навичок організації спільної діяльності учнів за принципами співробітництва і співтворчості і закріпленні важливих професійно значимих якостей особистості майбутнього педагога, які виступають характеристиками готовності до творчого виконання професійних функцій.

Проблема, об'єкт і мета дослідження вимагають вирішення таких завдань:

1. Визначити сутність, зміст, структурні компоненти готовності студентів до педагогічної взаємодії з учнями.

2. Теоретично обґрунтувати і дослідним шляхом перевірити систему завдань, які забезпечують необхідний рівень готовності студентів до педагогічної взаємодії з учнями.

3. Виявити педагогічні умови, що забезпечують результативність формування у студентів готовності до педагогічної взаємодії з учнями.

4. Спираючись на результати дослідження, розробити методичні рекомендації по формуванню готовності до педагогічної взаємодії з учнями.

Для вирішення поставлених завдань вимагалось уточнити понятійно-термінологічний апарат дослідження, сутність понять: "педагогічна взаємодія", "готовність до педагогічної взаємо-

дії”.

Методологічну і теоретичну основу дослідження складають основоположні ідеї про діяльність, творчу сутність особистості і суспільства; про особистість як суб'єкт соціального прогресу і діяльність як важливий фактор формування особистості вчителя. Вихідними були взяті положення про гуманізацію шкільної освіти, вдосконалення якості підготовки кадрів, підвищення ролі і відповідальності учителя у вирішенні завдань, які висуває суспільство перед сучасною школою.

У дослідженні за основу були взяті ідеї про виховання особистісного ставлення до того, що вивчається, створення студентами особистісно-значимих цілей навчання /Л.С.Виготський, О.О.Леонтьєв, Л.С.Рубінштейн та ін./; формування інтересів, мотивів, цілей, настанов /І.С.Кон, С.П.Княже, О.В.Петровський, Д.М.Узнадзе та ін./; закономірностей формування особистості вчителя /О.В.Барабанчиков, Ю.К.Васильєв, Ф.М.Гоноболін, О.В.Зосимовський, Н.В.Кузьміна, Т.М.Мальковська, З.І.Равкін, В.О.Сластьонін, О.І.Щербаков та ін./; ролі професійного спрямування спілкування і активної діяльності /С.О.Бодальов, О.О.Леонтьєв, В.О.Кан-Калик, А.В.Мудрик, Б.Ф.Ломов та ін./; самовиховання /С.Б.Єлканов, Ю.М.Орлов, Л.І.Рувинський/. Використовувалися результати дослідження проблеми підготовки педагогічних кадрів у зарубіжній педагогіці в роботах Т.С.Комшанової, З.А.Малькової, М.Д.Никандрова.

Комплексний підхід до вивчення проблеми зумовив використання методів дослідження:

- теоретичного аналізу філософської, психолого-педагогічної, методичної літератури за досліджуваною проблемою;
- емпіричні методи: бесіда, анкетування, інтерв'ювання, тестування, включене спостереження, метод моделювання професійних ситуацій, метод експертних оцінок, діагностичні контрольні роботи;
- метод якісного і кількісного аналізу експериментальних даних.

Методика передбачала зіставлення об'єктивних і суб'єктивних даних, тому вивчалась вузівська документація, матеріали педпрактики, результати діяльності вчителів школи. Дослідно-

експериментальна робота проводилася на базі Криворізького педінституту, апробація отриманих результатів проводилася на базі Ізмаїльського, Херсонського педвузів України. Розробка проблеми проводилась за трьома етапами:

Перший етап /1989 - 1990 рр./ - вивчення наукової літератури за проблемою; аналіз досвіду викладачів дисциплін педагогічного циклу, проведення досліджень діагностичного і констатуючого характеру, розробка вихідних теоретичних положень; визначення об'єкта, предмета, завдань і гіпотези дослідження; розробка методики навчання у зв'язку з поставленою метою.

Другий етап /1990-1991 рр./ - здійснення дослідно-експериментальної роботи на базі Криворізького педагогічного інституту зі студентами I-IV курсів. Тут виявлялась ефективність дослідних завдань у формуванні готовності студентів до педагогічної взаємодії з учнями.

Третій етап /1991-1994 рр./ - аналіз і узагальнення результатів дослідження, перевірка ефективності рекомендацій по формуванню готовності студентів до педагогічної взаємодії учнів у Херсонському, Кіровоградському, Одеському педвузах.

Наукова новизна і теоретична значущість дослідження полягає в тому, що:

- розкрита сутність, конкретизований зміст, визначені структурні компоненти готовності вчителя до педагогічної взаємодії з учнями;
- виявлені педагогічні умови і шляхи формування готовності майбутнього вчителя до педагогічної взаємодії з учнями;
- розроблена і експериментально перевірена програма практики і система завдань по формуванню готовності студентів до педагогічної взаємодії з учнями.

Встановлена залежність між рівнем готовності студентів до реалізації навчання на принципах педагогічної взаємодії, співробітництва і співтворчості і результативністю їх професійної праці. Виявлені причини типових утруднень майбутніх педагогів в організації діяльності учнів за принципами педагогічної взаємодії і виявлені шляхи зміни становища, яке склалося.

Практична значущість проведеного дослідження полягає в тому, що його теоретичні висновки і експериментальні дані про

умови та засоби формування готовності майбутніх педагогів до майбутньої взаємодії з учнями служать методичною основою вдосконалення якості підготовки педагогічних кадрів. Запропонована програма практикуму для студентів педінституту, цікаві форми проведення нестандартних занять, різноманітні види учбових занять і способів їх виконання. Автором були розроблені і видані методичні рекомендації по проведенню практикумів за циклом педагогічних дисциплін, навчальний посібник для студентів педагогічних інститутів, які широко використовуються в практиці інших вузів України.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Завдання, зміст і методика дослідження обговорювались на засіданнях кафедри педагогіки Криворізького педінституту /1989-1992 рр./, Отримані результати викладені на підсумкових наукових конференціях Криворізького педінституту /1989-1994 рр./, на засіданнях секції молодих дослідників на базі кафедри педагогіки Криворізького педінституту /1993, 1994 рр./, міжвузівських конференціях в м.Херсоні /1989 р./, м.Кривому Розі /1992 р./, Всеукраїнських наукових конференціях в м.Ізмаїлі /1993 р./, м.Києві /1993 р./, м.Полтаві /1993 р./, м.Умані /1993 р./.

На захист виносяться:

1. Теоретичні положення, які розкривають сутність, зміст, структурні компоненти готовності майбутніх учителів до педагогічної взаємодії з учнями;

2. Програма практикуму "Формування готовності майбутнього вчителя до педагогічної взаємодії з учнями" і система завдань, які моделюють характер відношень у системі "вчитель-учень";

3. Педагогічні умови, що закріплюють високий рівень готовності студентів до педагогічної взаємодії з учнями.

II. СТРУКТУРА І ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Дисертація складається із вступу, двох глав, висновку і бібліографії.

У вступі обґрунтовується актуальність проблеми, формулю-

ється предмет, об'єкт, мета, завдання, гіпотеза дослідження; розкривається наукова новизна і практична значущість, узагальнюються основні положення, які виносяться на захист.

У першій главі – "Педагогічні основи формування готовності студентів до педагогічної взаємодії з учнями" – аналізується розробка проблеми у вітчизняній і зарубіжній літературі, розкривається сутність основних понять: "педагогічна взаємодія", "готовність до педагогічної взаємодії", конкретизуються зміст, показники, структурні компоненти, розглядаються педагогічні умови, які забезпечують результативність формування готовності студентів до педагогічної взаємодії з учнями.

У дослідженні педагогічна взаємодія визначається як складний динамічний процес, в основі змісту якого лежить обмін інформацією, пізнання особистості, організація творчої діяльності і взаємовідносин за допомогою різноманітних комунікативних засобів, збіг напавленості педагогічної взаємодії і зворотньої реакції вихованців. У главі дається теоретичне обґрунтування вихідному положенню про те, що результативність педагогічного процесу має місце лише за умови, коли вплив педагога викликає позитивну зворотню реакцію тих, хто навчається, інтереси та настанови їх збігаються з зусиллями, які здійснює педагог, має місце спілкування, а, відповідно, і взаємодія стонів, постановлене і педагогічно раціональне вирішення комунікативних завдань у навчально-виховному процесі.

У главі розкривається механізм педагогічної взаємодії, основу якого формують складні зв'язки між професійними настановами, переконаннями і комунікативною дійсністю. Усвідомлення професійно-етичних норм, принципів поведінки і способів спілкування утворює в свідомості майбутніх педагогів орієнтовну основу формування готовності до педагогічної взаємодії з учнями. Готовність до педагогічної взаємодії трактується як складне особистісне утворення, яке забезпечує успіх співробітництва вчителя і учня в навчально-виховному процесі і включає в себе знання педагогічних основ спілкування, комунікативні вміння і навички, комунікативні властивості та якості особистості.

Специфічні особливості діяльності спілкування і вимоги, які передбачаються цією діяльністю до особистості вчителя, до-

зволити визначити структурні компоненти готовності до педагогічної взаємодії, а саме: багатоаспектність змісту готовності до педагогічної взаємодії визначила багатокомпонентність його структури, яка об'єднує в собі: мотиваційний /настанова на демократизацію і гуманізацію педагогічного процесу, потреба в нових стосунках з учнями на принципах співробітництва і співтворчості, прагнення бачити особистість у кожній дитині, інтерес до її внутрішнього світу і віра в його можливості і здібності/; морально-орієнтаційний /цілеспрямованість, любов і повага у поєднанні з вимогливістю до дитини, здатність зрозуміти дитину і своєчасно прийти їй на допомогу, комунікативні й організаторські здібності/; пізнавально-операційний /знання основ спілкування і специфіки педагогічної взаємодії в навчальному процесі; професійна спрямованість розуму, вміння, яке забезпечує взаємодію, співробітництво і співтворчість у навчальному процесі/; емоційно-вольовий /вміння заражати емоційним настроєм клас, вміння досягти емоційної єдності педагога та учнів, рішучість, наполегливість, самостійність/; психологічно-фізіологічний /впевненість у своїх силах, прагнення наполегливо і до кінця доводити розпочату справу, здатність невимушено керувати своєю поведінкою та поведінкою учнів, впевненість і витримка, рухливість темпу роботи, самовладання, здатність до керування самопочуттям відповідно до обставин, що складаються/; оціночний /самооцінка і самокорекція своєї професійної підготовки до організації співробітництва і співтворчості з учнями/.

Шляхом теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури, самооцінок, експертних оцінок, тривалого спостереження та аналізу наслідків комунікативної діяльності у системі відношень "учитель-учень" визначені критерії готовності до педагогічної взаємодії, до числа яких зазначено: настанова на демократизацію та гуманізацію педагогічного процесу; прагнення бачити особистість у кожній дитині, цікавість до її внутрішнього світу і віра в її можливості та здібності; здатність зрозуміти дитину і вчасно прийти їй на допомогу; комунікативні і організаторські здібності; знання основ спілкування і специфіки педагогічної взаємодії у навчальному процесі; самооцінка своєї професійної підготовки до організації співпраці і

співтворчості з учнями.

У дисертації подається опис послідовно зв'язаних рівнів готовності студентів до педагогічної взаємодії з учнями, які диференціюються за ступенем вияву сукупності показників: високий, характеризується тим, що майже всі показники виражені ясно; середній – більша частина сутнісних характеристик виявлені достатньою мірою; низький – показники виявлені слабо.

У процесі дослідження було встановлено, що позитивні результати у формуванні готовності майбутніх педагогів до взаємодії з учнями можливі за умов виконання таких вимог: сформованості у них настанови на педагогічну взаємодію з учнями у навчально-виховному процесі; міцності знань, які розкривають теоретичні основи навчання, побудованого за принципами педагогічної взаємодії, співпраці і співтворчості у системі відношень "учитель-учень"; чітке уявлення студентами тих труднощів, які зустрічаються у комунікативній діяльності учителя-практика і здатність вибирати оптимальні шляхи і способи їх подолання; стійка потреба майбутніх педагогів у систематичній роботі над собою в подальшому вдосконаленню комунікативної культури.

У дослідженні дається висновок про те, що в основу педагогічної підготовки майбутніх педагогів повинна бути покладена комунікативна діяльність студентів, яка моделює характер відношень у системі "учитель-учень", засобом активізації якої виступає принцип рольової перспективи, завданевий підхід і метод моделювання комунікативних ситуацій в навчальній роботі. Успіх професійного становлення студентів визначається розширенням соціальних зв'язків майбутніх педагогів через систему внутрішньоколективних, міжособистісних і міжколективних стосунків, шляхом створення зумисних педагогічних ситуацій, які відбивають специфіку взаємодії в системі "учитель-учень", "учитель-клас", "учитель-педагогічний колектив", зростання їх єдності від курсу до курсу з урахуванням специфіки комунікативної діяльності, яка вимагає виявлення педагогічного такту, емоційного настрою, з використанням наукових знань для випилення комунікативних завдань.

У другій главі – "Дослідно-експериментальна перевірка умов, які забезпечують формування готовності майбутніх учителів до педагогічної взаємодії з учнями" – на основі вивчення

та аналізу вузівської практики розкриваються типові утруднення студентів I-V курсів в організації роботи з урахуванням інтересів і можливостей школярів, у виборі правильного стилю спілкування на уроці і поза ним, створенні психологічної атмосфери співробітництва і співтворчості на уроці; знаходженні оптимальних шляхів виходу із конфліктних ситуацій, що виникають у шкільній практиці; адекватному вираженні своїх емоцій і оцінці емоційного стану учнів; своєчасній підтримці їх ініціативи і самостійності; використанні активних методів, вербальних і невербальних засобів педагогічної взаємодії у системі відношень "учитель-учень". У ході дослідження був виявлений низький рівень розвитку комунікативної культури, організаторських здібностей і професійних умінь, які виступають показником готовності майбутніх педагогів до педагогічної взаємодії з школярами в навчальному процесі.

Зібрані факти говорять про те, що причини низького рівня готовності студентів до педагогічної взаємодії з учнями пояснюються недостатністю знань, що розкривають особливості, зміст, форми і способи педагогічної взаємодії у системі "учитель-учень"; несформованістю професійно-педагогічних умінь, без яких неможливо забезпечити успіх педагогічної взаємодії; нерозвинутістю у майбутніх педагогів професійно значущих якостей, які дозволяють підтримувати на уроці здоровий морально-психологічний клімат, дотримуватися педагогічного такту, створити стосунки довіриливості, запалювати учнів своїми діями, спонукати їх до творчості і співпраці.

Констатуючий експеримент підтвердив присутність залежності між характером педагогічної підготовки майбутніх педагогів і рівнем їх готовності до педагогічної взаємодії з учнями; рівня професіоналізму вчителя, його настанов на співпрацю і співтворчість в навчальному процесі і результативністю педагогічної роботи.

Результати констатуючого експерименту зумовили необхідність розробки дослідної програми, основу якої склав практиcum з підготовки майбутніх педагогів до педагогічної взаємодії з учнями і реалізація методики навчання за принципами педагогічної взаємодії, співпраці. Вихідним при розробці змісту

практикуму, форм та методів навчальної роботи, системи дослідних завдань було взяте положення про те, що ефективність формування готовності студентів до педагогічної взаємодії з учнями помітно зростає, якщо у процесі навчальних занять студенти засвоюють комунікативну структуру навчання, тобто основні її компоненти: моделювання взаємовідносин учителя та учнів у майбутній діяльності; реалізація безпосередньої взаємодії в системі "учитель-учень"; керування взаємодією у навчально-виховному процесі; надання цьому матеріалу особистісного смислу; здійснення зворотного зв'язку у змістовому та емоційному плані.

Реалізація теоретичної частини практикуму допомогла студентам переконатися в тому, що причиною невдалих уроків і заходів є недооцінка педагогічної взаємодії в навчально-виховному процесі, побудова цих форм як системи інформації, ігнорування при цьому міжособистісної взаємодії особистості вчителя та учнів.

Практичне спрямування занять, побудованих за принципами рольової перспективи і моделювання професійних ситуацій, дозволила досягти результативності в педагогічній роботі, зміну позиції майбутнього вчителя у вузівському процесі, яка будувалася за принципами взаємодії, співпраці і співтворчості з викладачами і однокурсниками; підвищення їх активності та цікавості до педагогічної діяльності. У процесі аналізу рольових ситуацій, вирішення педагогічних завдань, програвання ділових ігор, реалізації психологічних, комунікативних, рольових тренінгів майбутніх педагогів студенти відпрацьовували уміння по організації навчально-виховного процесу за принципами педагогічної взаємодії, розвивали і закріплювали необхідний набір професійно-педагогічних умінь і якостей їх особистості, які забезпечують успіх їхньої педагогічної діяльності. Вони наочно переконувались у необхідності дотримуватися таких вимог: а/ довіри у спілкуванні з дітьми; б/ діалогічності, уміння слухати дитину; в/ взаєморозуміння, без якого немає педагогічної взаємодії і співпраці; г/ забезпечення реального психологічного контакту, який будується на ґрунті ділових і особистих зв'язків; д/ здатності відмовитися від впливу і перейти до педагогічної взаємодії.

Дослідна робота показала, що формування готовності студентів до педагогічної взаємодії протікає успішно, якщо в ході навчальних занять відпрацьовувати структуру педагогічної взаємодії у системі "вчитель-учень", дотримуючись при цьому етапності:

1. Моделювання взаємовідносин учителя з учнями у майбутній діяльності, тобто планування схеми спілкування майбутнього уроку, яка відповідає його дидактичним цілям і завданням, моральній атмосфері в класі, творчій індивідуальності вчителя, індивідуальним можливостям та інтересам і здібностям учнів, пропонованій системі навчання і виховання.

2. Безпосередня взаємодія з учнями на цьому етапі конкретизується спланованою раніше моделлю спілкування, уточнюються умови і характер майбутнього спілкування, здійснюється первинна стадія безпосередньої взаємодії; починається керування ініціативою у спілкуванні.

3. Керування взаємодією у навчально-виховному процесі, тобто орієнтація на клас, відбиття у навчальній інформації особистого ставлення до того, що вивчається; відбір мовленнєвих засобів і активних методів, створення ситуації спілкування; передбачення реакції класу на окремих учнів.

4. Викладання навчального матеріалу, тобто подача навчальної інформації таким чином, щоб зробити учня своїм помічником, активним учасником пізнавального процесу.

5. Зворотний зв'язок, що здійснюється як у змістовому, так і в емоційному планах.

Як показали зібрані факти, робота над цим алгоритмом педагогічної взаємодії на навчальних заняттях забезпечує студентам достатній рівень готовності до педагогічної взаємодії, сформованості їх комунікативних та організаторських здібностей, вираженості їх професійних якостей, які характеризують високий рівень професіоналізму, міцності знань, які забезпечують механізм педагогічної взаємодії і комунікативні уміння та навички співпраці і співтворчості у навчально-виховному процесі.

Експериментально доведено, що програма дослідних завдань забезпечує успішність навчально-виховної роботи по формуванню основних показників готовності майбутніх педагогів до педагогічної взаємодії з учнями.

Зіставлення наслідків констатуючого і формуючого експериментів дозволяє говорити про підвищення рівня знань студентів у галузі теоретичних основ педагогічної взаємодії у навчальному процесі. Якщо за даними констатуючого експерименту 76,6% студентів, що виконали письмові контрольні роботи, дали невірні відповіді, 23,4% – неповні правильні, правильних повних не було, то за наслідками першого етапу формуючого експерименту число неправильних відповідей зменшилось до 54,1%, після другого етапу – до 39,8%, за результатами підсумкового звіту – до 27,8%, правильні повні відповіді склали 33,6%, неповні вірні – 35,7%.

Зіставлення рівнів сформованості професійних умінь свідчить про те, що скоротилась різниця в результатах об'єктивних оцінок та самооцінок. Так, за даними констатуючого експерименту 36,3% студентів віднесли їх до високого рівня, 38,3% – до середнього; 25,4% – до низького. За підсумками формуючого експерименту різко скоротилась різниця між оцінками викладачів, однокурсників і самооцінкою студентів ступеню виявлення професійних якостей, які забезпечують результативність підготовки взаємодії у системі "учитель-учень". За підсумками констатуючого експерименту ця різниця складала 0,3–0,7 бала, то за наслідками формуючого експерименту – 0,2–0,3 бала. Зростання об'єктивних самооцінок студентів дозволяє говорити про результативність дослідної програми у підготовці студентів до педагогічної взаємодії з учнями.

Систематичні спостереження за діями студентів на час педагогічної практики показали, що кількість студентів, які відчували необхідність у нових стосунках з учнями за принципами співпраці та співтворчості склали 68,7% від опитаних 200 чол.; 43,8% прагнули розібратися у мотивах вчинків та дій учнів; 61,4% студентів-практикантів прагнули знайти засоби, які забезпечують емоційну єдність з їх учнями під час уроку; 51,5% при плануванні уроків орієнтувалися на форми і методи, які підтримують ініціативу і самостійність учнів при розв'язанні навчальних завдань; 46,3% виявили уміння долати негативні настанови поведінки окремих учнів. Аналіз конспектів уроків показав, що 75% студентів до кінця практики виявили здібності

до проектування і моделювання педагогічної роботи за принципами взаємодії, педагогічно доцільно вибирати методи впливу в непередбачених ситуаціях.

Нами зіставлений ступінь виявленості показників готовності студентів до педагогічної взаємодії за даними діагностичного експерименту з результатами, отриманими в процесі дослідної роботи. Якщо за даними констатуючого експерименту основну групу складали студенти із слабо виявленими показниками, то після проведення дослідної роботи співвідношення груп змінилося: перша група - показники готовності до педагогічної взаємодії виявлені яскраво - 52,2%; друга група - показники виявлені достатньою мірою - 30,4%; третя група - показники виявлені слабо - 17,4%.

Формуючий експеримент підтвердив робочу гіпотезу про роль спеціально організованої, професійно спрямованої підготовки майбутніх педагогів до педагогічної взаємодії з учнями. У дисертації на експериментальному матеріалі доведено, що процес професійного становлення студентів відбувається успішно, якщо на навчальних заняттях і в процесі педагогічної практики їм гарантована активна професійна позиція, реальний психологічний контакт, який будується на підставі ділових та особистих зв'язків: взаєморозуміння, взаємоповаги, взаємовідповідальності і взаємовимогливості.

У висновку викладені основні наслідки дослідження: у дослідженні було доведено, що формування готовності студентів до педагогічної взаємодії з учнями має на увазі створення у педвузі умов для педагогічно виправданого спілкування між учителем та вихованцями, озброєння їх основами комунікативної культури.

Оптимальним засобом формування готовності студентів до педагогічної взаємодії з учнями є практикум "Методика підготовки майбутнього вчителя до педагогічної взаємодії з учнями", змістовна сторона якого забезпечується озброєнням майбутніх педагогів системою знань, умінь та навичок, які розкривають теоретичні основи і механізм педагогічної взаємодії "учитель-учень", відпрацювання нової педагогічної технології, а організаційна - заміну педагогічного впливу педагогічною взаємодією у навчальному процесі. Особливості методів, які використовуються на заняттях практикуму /рольові ситуації, педагогічні зав-

дання, ділові ігри, психологічні, комунікативні тренінги/ розглядалися через різноманітні форми взаємодії /обговорення, діалог, бесіда, практичні дії/ у системах: "учень-учитель", "учитель-клас", "учень-група", "учень-учень".

Як показали зібрані факти, використання у навчальному процесі принципу рольової перспективи і методу моделювання професійних ситуацій, у ході яких студент відпрацьовує техніку педагогічної взаємодії, гарантує умови для формування у майбутніх педагогів готовності до співпраці і співтворчості у системі відношень "учитель-учень".

Моделювання на заняттях ситуацій професійної спрямованості гарантує створення умов для творчої діяльності. Пошук виходу із запропонованої ситуації дозволяє студентам накопичувати індивідуальний досвід педагогічної роботи, усвідомити послідовність педагогічних дій, зіставляти вивчене раніше із щойно отриманими знаннями, використовувати здобуту інформацію для побудови навчально-виховного процесу за принципами педагогічної взаємодії, співтворчості і співробітництва.

На підставі аналізу експериментального матеріалу в роботі встановлено залежність між присутністю настанови на гуманізацію відношень в системі "учитель-учень" і рівнем готовності студентів до педагогічної праці. Чим більший значущий зв'язок інформації, яка вивчається на заняттях практикуму з майбутньою професією студентів, чим вищий інтерес і позитивне ставлення до його вивчення, чим різноманітніші методи, що моделюють ситуацію із шкільної практики, тим активніша позиція і впевненіша педагогічна дія студентів у обставинах, які вимагають професійного вибору і творчого вирішення педагогічних завдань.

Система засобів, апробована в дослідній роботі, приводить до позитивних результатів, якщо виконуються такі вимоги: професіоналізація спрямованості змісту педагогічної підготовки майбутніх педагогів; своєчасна діагностика рівня готовності студентів до педагогічної взаємодії з учнями; індивідуалізація та диференціація навчання з урахуванням невідповідності професійного становлення майбутніх вчителів; забезпечення злогового клімату в групі, на факультеті, загальної зацікавленості у створенні атмосфери співпраці і співтворчості; впровадження нової технології, спрямованої на формування у студентів вмінь педагогічної взаємодії з учнями; високий рівень професіоналіза-

му педагогів вищої школи.

Узагальнюючи викладене вище, є підстави стверджувати, що поставлені у дослідженні завдання вирішені і мета досягнута.

Однак запропоноване дослідження не претендує на вичерпний аналіз проблеми, яка розглядається, бо вона є досить складною і багатогранною. Подальшу її розробку, на наш погляд, доцільно здійснювати за такими напрямками: пошук педагогічних умов, що забезпечують побудову виховного процесу за принципами педагогічної взаємодії, співпраці і співтворчості; оптимальне поєднання різноманітних форм позакласної роботи, які забезпечують зміну позиції учня від простого спостерігача до активного учасника; визначення шляхів становлення реальних стосунків між вихователем та вихованцем у різних формах колективної пізнавальної діяльності.

З вивченням цих питань ми зв'язуємо подальше вдосконалення рівня готовності студентів до педагогічної взаємодії з учнями.

Основний зміст дисертації відбито в таких публікаціях автора:

Проблеми педагогического такта в наследии Н.К.Крупской и подготовка современного учителя-воспитателя // Пед. рекомендации кафедрам и студентам пед.института по реализации идей Н.К.Крупской в перестройке подготовки учителей для школ и преподавателей для профтехучилищ / Межвузовская юбилейная научно-практическая конференция посвященная 120-летию со дня рождения Н.К.Крупской. - Херсон: ХПИ, 1989. - С.56-58 /в соавторстве/.

Педагогическое взаимодействие - основа современного процесса обучения // Советствование учебно-воспитательного процесса в школе и педвузе / Тезисы научно-практической конференции. - Кривой Рог: КДПІ, 1990. - С.173-175.

Готовність студентів педвузу до педагогічної взаємодії з учнями як показник професіоналізму // Теоретичні основи формування професіоналізму студентів педвузу / Тези доповідей та повідомлень науково-практичної міжвузівської конференції. - Ч.І. - Кривий Ріг: КДПІ, 1992. - С.69-71.

Методические рекомендации по проведению практикумов по

циклу педагогічних дисциплін. - Кривий Ріг: КГПИ, 1992. - 48 с. /в соавторстве/.

Використання ідей В.О.Сухомлинського про гуманізацію навчання у сучасній шкільній практиці //Педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського і розбудова національної освіти /Тези міжнародної науково-практичної конференції. - Ч.ІІ. - Кіровоград: КДПІ, 1993. - С.168-169.

Коммуникативная задача в системе педагогического взаимодействия учителя и учащихся на уроке //Актуальные проблемы обучения в педагогическом вузе. - Измаил: ИГПИ, 1993. - С.41-42.

О формировании готовности студентов к педагогическому взаимодействию с учащимися //Вопросы педагогики высшей и средней школы /Под ред. проф. В.К.Буряка, проф. Л.В.Кондрашовой. - Кривой Рог: КГПИ, 1993. - С.54-63.

Развитие коммуникативных способностей у студентов педвуза //Сборник методов диагностики и способов формирования профессиональных качеств личности будущего учителя: Учебное пособие для студентов пединститутів /Под ред. проф.Л.В.Кондрашовой. - Кривой Рог: КГПИ, 1993. - С.64-84 /в соавторстве/.

Розвиток здібностей у майбутніх вчителів до педагогічної взаємодії з учнями засобом встановлення і розв'язання комунікативного завдання в учбовому процесі //Формування творчої особистості вчителя для оновленої національної школи /Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. -Ч.ІІ.- Умань: УДПІ, 1993. - С.70-71.

Педагогічна взаємодія з учнями як умова творчої діяльності педагога //Актуальні проблеми підготовки педагогічних кадрів до творчої професійної діяльності /Тези Всеукраїнської наукової конференції. - К.: ІСДО, 1993. - С.32-33.

Тренінг у системі занять з педагогічних дисциплін як засіб розвитку професійних якостей майбутнього вчителя //Теоретико-методичні основи формування громадянина України. - Полтава: ПДПІ, 1993. - С.154-155 /у співавторстві/.

Педагогические условия, обеспечивающие формирование готовности будущих педагогов к педагогическому взаимодействию с учащимися //Вопросы педагогики высшей и средней школы /Под ред. проф.В.К.Буряка, проф.Л.В.Кондрашовой. -Кривой Рог: КГПИ, 1994.- С.39-44.

В.К.Буряк

Автореферат дозволений до
друку спецрадов з рекомен-
дації кафедри педагогіки
Криворізького державного
педагогічного Інституту

ПІДПИСАНО ДО ДРУКУ 23.05.94 р.
ФОРМАТ 60x84 I/16
ПАПІР ТИП. ГОТАЛІНТ. ДРУК. АРК. 0,6
ТИР. 100 ПРИМІР.
ЗАМОВЛЕННЯ № 38 ДРУКАРНЯ НІГРІ
324086, М. КРИВИЙ РІГ, ПР. ГАГАРІНА, 57

457543

AB 30.350

AB 30.350